

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 9, Eylül 2017, s. 413-425

Buse ATALAY

Pamukkale Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı, atalybuse@hotmail.com

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA "TATAR"

Özet

Aslında bir Moğol ulusu olan Tatarların adına Orhon yazıtlarında rastlanmıştır. Moğol hâkimiyetinden sonra Türkçe konuşan bir kısım topluluklara, hatta bazen Orta Asya'daki Türkçe konuşan bütün kavimlere "Tatar" denmiştir. Tatar ile Moğolların özdeşleştirilmesi sonucunda "Tatar" ifadesi, akıllara ilk olarak olumsuz özellikler gelmesine neden olmuştur. Bundan dolayı, Klasik Türk şiirinde "Tatar"a kavram olarak: yakıp yıkan, akıncı, yağmalayan gibi savaşçı vasıflar yüklenmiş ve ok, navek, taraç gibi savaş aletleriyle bu vasıflar güçlendirilmiştir. Diğer taraftan "Tatar" ifadesiyle ile Doğu Türkistan kast edilmiş: nafe- i Tatar, misk-i Tatar, ahû-yu Tatar gibi olumlu ifadelerler kullanılmıştır. Bu çalışmada Klasik Türk edebiyatı alanındaki divanlarda geçen Tatâr ifadesinin, şairler tarafından kullanımı değerlendirilecek ve "Tatar" – gâmze ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler : çeşm, gamze, nâfe, ahu, Tatar .

CLASSICAL TURKISH LITERATURE "TATAR"

Abstract

It is actually found in the Orhon inscriptions on behalf of the Tatars, a Mongolian nation. After Mongol domination, some Turkish-speaking communities, and sometimes even Turkish-speaking tribes in Central Asia, are called "Tatars". As a result of the identification of the Tatars and the Mongols, the expression "Tatar" caused the mind to first come to have negative characteristics. Therefore, in Classical Turkish poetry, as a concept to "Tatar": warrior skills such as burning, raiding, looting have been loaded and these qualities have been strengthened with war instruments like arrow, navek, tarace. On the other side, the expression "Tatar" meant

East Turkestan: Positive statements such as Tatar, Musk-i Tatar and Ahu-yu Tatar were used. In this study, Tatar expression used in the divans of classical Turkish literature will be evaluated by the poets and "Tatar" is focused on the relation of charm.literature by poets. Their purpose will be assessed and "Tatar" - the relationship with the guru will be emphasized.

Keywords: çeşm, gamze, nâfe, ahu, Tatar .

«Tatar» kelimesi sözlüklerde tarihi kullanım olarak «postayı süren» anlamına gelir. Özel isim olarak sözlüklerde; Tataristan'da, Batı Sibirya'da ve Rusya Federasyonu'nun değişik bölgelerinde yaşayan Türk soyundan bir halk ve bu halktan olan kimse olarak yer alır.(<http://www.tdk.gov.tr/>) Tatarların adına Orhon yazıtlarında «Otuz Tatar, Tokuz Tatarlar» olarak rastlanmıştır. "Tatar" ismi Orta Çağ'da Arap ve Fars kaynaklarında "Moğol" ismiyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır. M.Fuad KÖPRÜLÜ ise, bütün doğu ve batı kaynaklarında Moğollara başlangıçta "Tatar" adının verildiğini, Cengiz Han'dan önceki Moğolların, "Tatar" ismini bizzat kendileri için kullandıklarını kaydeder. (Kalkışım,2013)

Osmanlı Literatüründe Kırım Hanlığı ve askerleri için Tatar lafzı yaygın biçimde geçer.

İslâm kaynaklarında Tatar ifadesi daha ziyade Moğollar için kullanılır. Moğolların Cengiz Han döneminden itibaren batıya doğru yayılıp İslâm topraklarını istilâ ve tahrip etmeleri, 656 (1258) yılında Bağdat'a girerek Abbâsî hilâfetine son vermeleri ve 658'de (1260) Memlüklerin zaferiyle sonuçlanan Aynicâlût Savaşı'yla durdurulmaları hadiseleri kaynaklarda önemli yer tutar. Bilindiği üzere Moğollar Türk tarihi açısından dönüm noktası oluştururlar. Köseadağ savaşının Moğollara karşı kaybedilmesiyle Anadolu, Moğol istilasına uğramış ve yağmalanmıştır.(İslam Ansiklopedisi)

Türk-Tatar

Klasik Türk Şiirinde "Türk" kavramı, on ayrı kelimedede görülmektedir ve bunların bir tanesi de «Tatar»dır. Türklerden bir şubedir.(Onay 2014:402) XIV. yüzyıla ait bir kısım Batı kaynaklarında Osmanlı Türkleri için de Tatar / Tartar isminin geçtiği dikkati çeker.

Klasik Türk edebiyatında, Türklerle Tatarlar kast edilir ve yağmacı, zalim, kavgacı, cesur, sarhoş, usta avcı, at binici ve ok atıcı gibi özelliklerle ele alınır. Tatar veya Türkler güzelleriyle meşhurdur ve çoğu zaman Türk adı güzel anlamında sıfat olarak kullanılmıştır.(Yeniterzi: 2013)

Klasik Türk Şiirinde 'TATAR'

Klasik Türk Şiirinde Tatar biri olumlu biri olumsuz olmak üzere iki özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında sözlük anlamı olan «ulak,postacı, haberci» olarak kullanımı da olsa mevcuttur.

a)Tatarın önde gelen özelliği «yağmacı» olmasıdır. Bunun yanında yakıp yıkan, akıncı, kavgacı gibi savaşçı özellikleri; ok, şemşir, navek, taraç gibi savaş aletleriyle kullanılmış ve akla olumsuz anlamları getirmiştir.

b)Olumlu kullanım olarak “Tatar” ifadesiyle ile Doğu Türkistan kast edilmiş: nafe- i Tatar, misk-i Tatar, Tatar-ı zülf, Tatar-ı benefşe, ahû-yu Tatar gibi olumlu anlamda kullanılmıştır.

c)Diğer kullanım alanında ise Tatar; posta teşkilâtı kurulmadan önce mektup taşıyan, bir nevi postacı vazifesi gören kişilere verilen isimdir. İlk olarak bu vazife Tatar boyuna mensup kimse-ler tarafından yerine getirilmekte olduğu için sonraları bu işe her sınıftan halk alınsa da Ta- tartâbiri, postacı yerine kullanılmıştır. Tatarlar şiirlerde genellikle mektup götürmeleri, yani postacılık vazifeleri ile konu edilmiştir.(Önge,2013)

Ulak da denilen Tatarlar sadece mektup ve paket taşımazlar, orduların, kumandanların zafer ve yenilgi haberlerini, padişah fermanlarıyla kafaları kesilenlerin başlarını da delil olarak götürürlerdi. Bu hizmeti görürken Tatarların çok hızlı hareket ettikleri bilinmektedir. “Telâşın ne, kelle mi götürüyorsun?” sözü bu hızlı gidişi belirtmektedir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesin- de kış mevsiminde, bir Tatar yolculuğunda Van’dan İstanbul’a 13 günde mektup getirdiklerini yazmaktadır. (Önge, 2013)

Çalışmamız için Klasik Türk Edebiyatı alanındaki divanlar taranmış, Tatar ifadesinin şairler tarafından kullanım sahası ve amaçları değerlendirilmiştir. Sınıflandırma aşamasında ise Nejat Sefercioğlu’nun ‘Nev’i Divanı Tahlili’ adlı kitabındaki tasniflerinden faydalanılmıştır.

1.BÖLÜM DİN VE TASAVVUF

ÇEHAR-I YÂR: Hz. Ali: Hz. Peygamberin damadı ve amcası Ebu Talib’ in oğludur. Dört Hali- fe’nin dördüncüsüdür. İlmın kapısı, Kevser’in sahibi ve Evliyaların önderidir. Savaşlarda gös- terdiği yararlıklar sebebiyle İslam edebiyatların tamamında Hz.Ali kahramanlık sembolü olarak anılır. Birçok unvanı vardır: Şîr-i Yezdan, Esedullah, Haydar-ı Kerrar, Saki-i Kevser, Dürr-i Necef, Padişah-ı Necef, Sâh-ı velayet vb.

Şâh-ı velayet: Aslında dost demek olan “veli” kelimesinin çoğulu olan “evliya”(dostlar) Türk- çede tekil anlamda kullanılır. Sah-ı velayet, velayet makamının padişahu anlamına gelir. Hz. Peygambere yakınlığı ve bazı tarikatların kendisine izafe edilmesine dayanılarak birçok tarikat usulü evliyalarında piri kabul edilir.

Dil mülkini Tâtâr-ı firâk eyledi gâret

Himmet demidür gel yetiş ey şâh-ı velâyet(Yakînî)

(Ayrılığın Tatarı, gönül mülkünü yağmaladı, bu yardım gereken zamandır, gel yetiş ey Ali.)

2. BÖLÜM CEMİYET

I. TARİHİ ŞAHISLAR

Cem: Pişdadiyan sülalesinin dördüncü hükümdarı olup yedi yüz yahut bin yıl yaşamıştır. Cem bir gün kır gezisinde iken, gökte bir kuş görür. Kuşun ayaklarına bir yılan sımsıkı sarılmıştır. Okçularına kuşa zarar vermeden yılanı vurmalarını ister. Kuş kurtulduktan sonra Cem’in yanına gelir ve gagasındaki birkaç taneyi bırakır. Bu taneler ekilince üzüm ve asma elde edilir.(Pala 2014:83) Bu sebeple şarabı onun bulduğu rivayet edilir. ‘Adl-i Cem kelimesi ile de, gamın Tatar

gibi yağmalamasına uğrayanların, Cem’e başvurup onun verdiği şarap ile gam akınından kurtulmak isteğini gösterir.

Yine mülk-i dile Tâtâr-ı gam akın saldı

Varalum dergeh-i ‘adl-i Ceme n’eyler görelüm (Nâmî Divanı)

(Gönül ülkesine yine gam Tatarı akın etti, Cem’in adaletli dergahına varalım, bakalım neyler görelim.)

Harem-serâyına Kâfûr-ı zer-kemer hadim

Derinde Cengiz ü Kaplan nâme-ber Tâtâr (Nedîm)

(Harem dairesine altın kemerli kafirleri, hizmetçi; bu bölümün kapısında Cengiz ve Kaplan gibi bilindik şahsiyetleri postacı Tatar yapmıştır.)

Cengiz, büyük Moğol hükümdarıdır. Asıl adı Timuçin'dir. Kurmuş olduğu Moğol devleti, gerek kendi gerekse kendinden sonra gelen sülalesi tarafından genişletilmiş, hemen bütün Asya kıtasını zapt ettiği gibi Hind-i Çiniden Baltık denizine, Avrupa'nın ortalarına ve Akdeniz sahillerine kadar uzatılmıştır.(Levend 1984: 149)

Kaplan Giray: Kırım hanı Selim Giray'ın oğludur ve Kırım Hanlığını yöneten tarihi şahsiyettir.

Sadr-ı İskender-haşem kim dergehine bir nice

Nâme-ber Tatarlar var Tulu vü Ökta gibi (Nedîm)

(İskender gibi heybetli olan sadrazamın kapısında Tuluy ve Oktay gibi mektup taşıyan nice yardımcıları vardır.)

Cengiz Han'ın Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy adlı dört oğlu ile beş kızı dünyaya gelmiştir. Ölümünden sonra ülke oğulları arasında taksim edildi. En büyük oğlu Cuci babasından önce öldüğü için mirası oğlu Batu'ya intikal etti. Altın Orda Devleti'nin esasını teşkil eden Ak Orda, Batu Han tarafından kurulmuş tur. İkinci oğlu Çağatay kendi adıyla anılan Çağatay Hanlığını kurmuştur. Üçüncü oğlu Ögeday veliaht olup Moğol liderlerinin katıldığı kurultayda büyük han seçildi. En küçük oğlu Tuluy'a imparatorluğun merkezini teşkil eden Moğolistan verildi. (İslam Ansiklopedisi)

Bulunsa zinde Tâtârân gibi bu feth-i tebşîre

Olurdu müjde-ber Cengîz Hân şevketlü hünkârım (SünbülzâdeVehbî)

(Bu müjdeli fethi Tatarlar gibi güçlü, hızlı (biri) bulunsa haşmetli padişahıma müjde getiren Cengiz Han olurdu.)

Bu beyitte Tatar'a, hızlı olmaları sebebiyle habercilik görevi yüklenmiştir. Tarihi karakter olan Cengiz Hân'a , yüce padişahın hizmetinde olan bir ulak vazifesi verilmiştir.

II. KAVİMLER

2.a. Tatar: Tatar yer aldığı beyitlerde, sevgilinin saçı, gözü ve gamzesinin benzetildiği bir kavimdir.Beyitlerde tatar-ı zülf,çeşm-i Tatar, gamze-i tatar terkipleri içerisinde yer alır.Zikrediliş

sebebi genellikle kavgacı ve yağmacılık özelliklerine dayandırılır. Bu yaşadığı ülke de elde edilen bir unsur olarak misk ile de arasında ilgi kurulur. Yine yukarıda belirtildiği gibi sözlük anlamı olan postacı kullanımına da beyitlerde rastlanmıştır.

Leşger-i ebr çemen mülkine akın saldı
Turma yagmada yine nitteki yağı Tatar (Bâkî)

(Bulut askerleri (yağmur) çemen ülkesini, Tâtâr gibi yine durmadan yağma etmektedir.)

Gözlerüm giryân iden ol gamzelerdür dostum

Çün bilürsin leşker-i Tâtâra ‘âdetdür akın(Gelibolulu Ali)

(Gözlerimden yaşlar akıtan o gamzelerindir, yan bakışlarındır. Sevgilim bilirsin ki akın etmek Tatar askerlerinin adetidir.)

Haberleşme vazifesini üstlenerek peyk ve Tatar gibi sıfatlar alan kimselerin çok hızlı koşmak suretiyle haberleri istenilen yere ulaştırdıkları bilinmektedir.(Önge, 2013)

Sabâ-reftâr derlerdi ezelden kavm-i Tatar'a

Debûr etdi bunuñ reftârını âsâr-ı idbârî (Sünbül-zade vehbi)

(Ezelden beri Tatar kavmine seher yeli gibi hızlı giden derlerdi, batı rüzgârı bunun gidişini bahtsızlık nişanesi kıldı.)

Tatarların hızlı gidişinden bahsetmekte ve onları ayağı çabuk oldukları için rüzgâr ile kıyaslamaktadır. Yukarıda Tatar ifadesiyle savaş ve hız benzetmesi yapılmıştır.

III. ÜLKELER

Sabâ dellâl-i bender-gâh-ı Çin olmuş mezâd eyler

Meyân-ı çarsû-yı gülşenin demüşk-i Tâtârî (Nef ‘î)

(Sabâ, Çin limanında tellal olmuş, senin gül bahçende açılan çarşının ortasında Tatar miskini açık artırmaya sunar.)

Çin, Hitâ dolayısıyla miskin kaynağıdır. Bu sebeple; misk(müşk), bûy, âhû, nâfe, kan, Tatar, Hatâ /Hitâ gibi unsurlarla zengin bir tasavvur alanı oluşmuştur. Müşk-i Tatar ile kast edilen sevgilinin saç veya hâl ü hattıdır.

Meger ki mülk-i Hoten tâciri durur lâle

Ki sardı kırmızı kâlâya misk-i Tâtârî (Revâni)

(Tatar miskini kırmızı bir kumaşa saran lale, sanki Hoten mülkünün tüccarıdır.)

Misk ceylanının göbeğindeki karalık nedeniyle de lâleden söz edilir. Lalenin göbeğindeki siyah dağ miske, kırmızı rengi de bohçaya benzetilmiştir.

3.BÖLÜM İNSAN

SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

Klasik Türk Şiirinde sevgili için ya doğrudan doğruya ad olarak -can, canane, dost, yar, afitab, hub- ya da teşbih ve mecaz kullanarak – meh-ru, peri, ruhsar - pek çok kelime ve terkibe yer verilmiştir. Sevgilinin güzelliğini tasvir etmek gerekirse boy elif veya servidir. Bel o kadar incedir ki kıl kadardır, saç o kadar kıvrımdır ki yılanı benzer. Ağız o kadar küçüktür ki, bir noktadır. Nihayet göz, yaptığı tesire göre kanlı katildir. (Levend 1984: 490) Bunun yanı sıra sevgili acı ve ıstırap vericidir. O daima cevır okunu atar ve cana kast eder, zülüm ve eziyet namına elinden ne gelirse yapar. Gönlü taş gibidir merhameti yoktur. En önemli özelliği nazlılığıdır, çok naziktir. Kendini kolay kolay göstermez. Yaş itibari ile sevgili tazedir.(Tolasa 1973:142)

a.Saç, zülf:

Sevgilinin en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu olan güzellik unsurudur. Uzunluğu, dağınık hali, kokusu sebebiyle bir çok unsurlarla benzerlik gösterir.Koku,renk ve şekil yönünden sınıflandırılır. Kokusu yönünden, anber, misk, nafe gibi unsurlara benzetilir. Misk, Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylanın karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan, güzel kokulu bir maddedir. Saç kokusu ve rengi sebebiyle misk olarak vasıflandırılır.

Bulsa Çîn'e götürür şemme-i zülf-i siyehin

Terbiyet etmek içünnâfe-i Tatar'ı sabâ (Sümbül-zade Vehbi)

(Saba, Tatar'ın nâfesini terbiye etmek için siyah saçının kokusunu bulsa Çîn'e götürür.)

Burada nâfe, hem siyahlığı yönünden hem de güzel kokusu sebebiyle tercih edilmiştir. Kara renkli olan nâfe kozmetik sanayisinde kullanılan miskin ham maddesidir. Çîn de daha önce belirtildiği gibi kokusu ile meşhurdur. Burada ki 'terbiye' kelimesi ile kast edilen miskin işlenmesi, aşamalardan geçmesidir.

Mâh-ı tâbânıyüzişekkerigüftârı sıdı

Lebleri la'li saçı nâfe-i Tâtârı sıdı (Çakeri)

(Yüzü ay gibi parlak olan (güzel) tatlı sözlü(güzeli) yendi, dudakları lal olan (güzeli) saçı Tatar nâfesi kokan güzel yendi.)

Heman hitâb edüp ey âftâb-ı nâz dedim

Ki ey feda o siyeh zülfe nâfe-i Tatar (Nedîm)

(Hemen hitap edip, ey o siyah zülfüne Tatar nafesi feda olan nazlı dilber, ey nazlı güneş ' dedim.)

Nafe, zülfe hem rengi ve hem koku yönünün teşbihtir. Sevgilinin o siyah zülfünü Tatar misklerinden üstün tutar ve onun için nafeyi feda eder.

Mecâlüm leşkerin Tatar-ı zülfün târ-mâr eyler

Karârum gitmege ol gamze-i hün-hâr olur bâ'is (Yakîni)

(Saçının Tatarı, mecalimin askerini bozar o kan içen gamzen kararımın gitmesine sebep olur.)

Burada kararın gitmesi ile kast edilen sabırsız olmak ve yerinde duramamaktır.

b.Perçem, kakül :

Kakül, perçem alın üzerine düşmüş, kıvrımlı saçlardır. Alın üzerine düşmüş saçlar kokusu itibariyle anber, müşg, râ'ihası olarak vasıflanır.

Bî-kıymet itdi 'anber-i sârâyı sünbülün

Ragbet komadı nâfe-i Tâtâra perçemün (Karamanlı Nizâmî)

(Sünbülün, anber sarayını değersiz kıldı, perçemin Tatar nafesine rağbet ettirmedi.)

Üftâdebûy-ı kâkülînenâfe-i Tatar

'Anber şemîm-i müyına âvâre mübtelâ (Namî)

(Tatar'ın misk kokulu nâfesi, kâkülünün kokusuna düşmüş. Amber, saçının hoş kokusu karşısında tutkun bir serseri olmuş.)

Bu beyitte, hem Tatar nafesi hem de amber sevgilinin kakülüne ve saçına müpteladır.

c.Kirpik:

Sevgilinin kirpiklerini anlatmak için şiirlerde Farsça tîr, peykân ve müjgan kelimeleri kullanılmaktadır. Kirpikler, şekli ve âşıkların canını alması dolayısıyla oka benzetilir. Gamze, kirpik oklarını göndererek âşığı yaralar ve âşığın kanını döker.

Leşker-i Tatar-ı mülk-i fitnedir müjgânların

Tünd ü serkeş mest ü magrûr-ı nigehtir her biri(Naili Kadim)

(Kirpiklerin saf saf dizilmiş, fitne ülkesinin Tatar askerleridir. Bu askerlerin her biri Haşin ve dikbaşlı, bakışları sarhoş ve kibirlidir.)

Müje ve müjgan adları altında kirpikten bahsedilirken onun gamze gibi yaralayıcı özelliğinden bahsedilir. Kirpik oklarını âşığının üzerine salar. Kirpikler göz kapaklarına saf saf dizilirler ve sevgili kirpik oklarını âşığının üzerine salar. Burada kirpiklerin doğal dizilişini, sanki bir Tatar askeriymiş gibi ele almış ve kirpiklere insani vasıflar yüklemiştir. Benzetme yoluyla hüsnü talil yapılmıştır. Alt ve üst kirpiği asker gibi düşünmüş, gözün kapanmasıyla kirpikler iç içe giriyor ve bir savaş manzarası ortaya çıkıyor.

Kirpigünden gözlerün Tatar oklar yagdırup

Yıkdı dil ma'muresin bir lahzada yagma ile (Sunî)

(Tatar gözleri, kirpiğinden okları yağdırıp gönül şehrini, her saniyede bir yağmalayıp yıktı.)

Sevgilinin kirpikleri hem şekil itibariyle hem de öldürücülük sebebiyle oka teşbih edilir. Yan bakış ve kirpik el ele verip 'âşığın gönlünü yağmalar, kirpik oklarıyla 'âşığın gönlünü yıkar.

d.Gamze:

Sevgiliye has manalı yan bakışı anlatmak için kullanılan bir kelimedir. Yalnızca bakışa dayanmaz, göz, kaş ve kirpiğin birlikteliğiyle yapılan bir harekettir. Göz ile kullanılan kaş, kir-pik ve gamze gözün silahı konumundadır. Ok, tır, peykan ile kullanıldığında delmek, öldür-mek gibi anlamlarda kullanılır. Gamzenin nesne olarak hedefi can, gönül, sine ve yürektir.(Pala 2010: 162) Gönülün yağmalanması ise aşığın iç huzurunun kalmamasıdır. Gamze, sevgilinin âşı-ğa cevri ü cefa etmekte görevli ve katil olarak vasıflandırılan en önemli silahtır.(Tolasa 1973:196-200) Gamze-Tatar tasavvurunda da cengâverlik, dolayısıyla yaralama, yağma ve öldürme un-surları söz konusudur. (Sefercioğlu 2001:173)

Kan yutdı fikr-i la'1-i lebiñle gönül seniñ

Hûn etdi bağrın ol iki Tâtâr gamzeler (Erzurumlu Zihni)

(Gönül senin kırmızı dudaklarının hayaliyle kan yuttu, o iki Tatar gözlerinin bakışı bağrımı kana bula-dı.)

Burada sevgilinin yan bakışı yani gamze, aşığın sinisini yaralayıcı, kan dökücü olarak ele alın-mıştır.

Sakınun dil mülkini târâci derler sakınun

Gamze-i Tâtârı hûbânun katı yağmacıdur (Hayreti)

(Son derece yağmacı olan Tatar güzellerinin, gönül mülkünü parça parça edip talan etmesinden sakının.)

Verdikde yâr ruhsat-ı nezzâreçeşmin

Sabr u sükûnı leşker-i Tâtâra hân eder (Hazık)

(Yâr, gözüne bakmamız için izin verdiği zaman, sabrımı ve durgunluğumu Tatar askerlerine ikram eder.)

Han sözcüğü bu beyitte tevriyeli kullanılmıştır:

1) Tatar hanı, hükümdarı

2) Han: Sofra, ikram.

Bir nazra ile gamze-i Tâtâr-ı nigâhım

İsterse eder mülk-i dil-i 'âlemi yagmâ (Sümbül-zade Vehbi)

(Tatar bakışlı sevgilim, isterse bir nazarıyla dünyanın gönül ülkesini yağmalar.)

Ân-gamze-i Tâtâr dilem yagmâ kerd

Dervîş şodem çe sûd ki evvel-bâyem (Said Giray)

(O Tatar bakışı gönlümü yağmaladı, önceden zengindim, şimdi derviş oldum, ne fayda!)

"Ne fayda" ifadesi ile burada aşığın çaresizliğini oraya koymaktadır.

Derviş: Allah yolunda fakirliği kabul eden kimselerdir. Onların manevi yüceliği imrenilecek durumdadır. Burada Tatarların yine yağmalayıcı özelliğiyle zengin kişiyi dervişe çevirmesini anlatıyor.

Gözi hûnilere vü gamzesi Tâtârlara

Bir olur yahşi yaman dirler idi gerçek imiş (Nev'i)

(Gözleri kan dökenlere ve bakışları Tatar olanlara (yağmalayıcı gamzeleri) tehlikeli olur derlerdi, gerçekmiş.)

Dişleri dürr-i 'Aden gözleri âhû-yı Hotan

Ruhu gül-berg-i semen gamzesi Tatar olsun (Said Giray)

(Dişleri Aden incisi, gözleri Hotan ahusu, yanağı gül yaprağı değerinde, gamzesi Tatar olsun.)

Aden : Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin başkenti ve tarihî bir limanı olan Aden; kendi adını taşıyan körfezde, Arap yarımadası ile Afrika'daki Somali yarımadası arasında yer alır, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nu birbirine balar. Geçmişten bu yana körfezde çok kaliteli inci çıkarılmaktadır. Edebiyatımızda en güzel ve değerli incilerin kaynağı olarak gösterilir

Turrallar milket-i Çîn nâfe-i müşgîn ol hâl

Gözün âhû-yı Hutten gamzelerüdür Tâtâr (Bâkî)

(Saçlarının kıvrımları Çin ülkesi,o benin ise güzel kokulu nafe, gözün Hutten ahusu, Tatar gamzelerindir.)

Gözleri sabr u selâmet mülkini târâcider

Bir amânsuz gamzesi Tâtâr dirseñ işte sen (Bâkî)

(Sevgilinin gözleri sabır ve selâmet ülkesini yağma eder, yan bakışı göz açtırmadan Tatar gibi kan döken birisi, işte sensin.)

Sevgilinin gözü; yay gibi kaşları, ok gibi kirpikleri ve öldürücü yan bakışlarıyla silahlarını kuşanmış bir yağmacıya yani Tatar'a teşbih edilmektedir.

Deşt-i gamda her yaña tenler getürdi seyl-i hûn

Turmayup Tâtâr-ı gamzeñ tîr-bârân itmede (Bâkî)

(Sevgilinin yağmacı, zalim gamzesi durmadan yağmur gibi ok yağdırdı, gam çölünde kan seli her yana bedenleri sürükledi)

Burada yağmur gibi ifadesiyle okun aralıksız veya birbiri ardınca yağdığını anlatmaktadır.

' Aşkuñ yolında bulmadı dil emn ü râhatı

Tâtâr-ı gamzeñ eyledi yagmâ konak konak (Bâkî)

(Aşğın gönlü, aşk yolunda güvenlik ve rahatlık bulmaz. Zira sevgilinin Tatar yan bakışları gönlü konak konak yağmalamıştır.)

Bu beyitte de yağmalanan âşîğın gönül ülkesi ve yağmalayan ise sevgilinin savaşı gibi tasavvur edilen gözleridir. Gamzeler, isabet etiği yer kadar yağmalamıştır. Sevgili acı çektirmek için gönlün tamamını değil yer yer yağmalayarak âşîğına cevri etmektedir. Konak konak ifaesi ile ev ev, birer birer yağmalamıştır. İham sanatı yapılmıştır yani konak konak ifadesinin tüm anlamları beyitte kullanılmıştır.

Nûş eder kanını çiğ çiğ yer etin ‘uşşâkın

İşi târâc ile yağma o gözü Tâtârîñ (Erzurumlu Zihni)

(Tatar gözünün işi talan ve yağmadır. O, âşîkların kanını içer,etini çiğ çiğ yer veya didik didik eder.)

Tatarların barbar vafında, zalim acımasız yönünü sevgilinin bakışına yüklenmiştir. Burada talan edilen yağmalanan âşîktir.

Ne yerden dirseurtîr-i müjgânla ‘uşşâkı

Kemân-keş gamze-i Tâtârî gâyet ehl-i şast oldı (Fasîhî)

(Yay gibi eğri kaşı Tatar’a bakışı oklarını atmada çok iyi bir şast oldu, kirpik oklarıyla âşîklarını ne yerden derse vurur.)

Şast, okçuların parmaklarına geçirdikleri yüzüğe verilen addır. Şastın yararı oku hedefini bulmasıdır. Beyitte ise sevgilinin savaşı özelliğini gösterir. Burada sevgilinin gamze okları, kemen kaş ile ele alınır ve isabeti çoktur. Müjgân, keman-keş, ehl-i şast kelimeleri tenasüp oluşturur ve nişancı anlamını da anlamı kuvvetlendirir.

c.Hatt :

Yüze ait unsur olan hat, beyitlerde yanak, dudak ve çevresinde çıkan ayva tüyleri olarak kendini gösterir. Kokusuyla Hoten’den haber getirmesi, yanak üzerinde mektup üzerinde yazı olarak tasavvur edilir.(Pala 2010: 196)

Ter ü tâze hat-ı nev-hîz dilber gibi ‘anber-bû

Bu revnakla benefşe oldu reşk-i müşg-i Tâtârî (Sünbül-zade Vehbi)

(Menekşe, sevgilinin yeni çıkmış taptaze ayva tüylerinin amber gibi kokusuyla ve gösterişiyle Tatar miskini kışkılandırdı.)

Bu beyitte kokusu yönüyle Tatar miskine benzetilen sevgilinin hattını, menekşenin kıskanması teşhis yapıldığını gösterir.

e)Manevi Unsur:

Gam, aşîğa musallat olan bir unsurdur, aşîğı perişan eden sebeplerin başında yer alır. Verdikleri sıkıntı sebebiyle aşîğın karamsar olmasına sebep olur ve sıkıntının ifadesi olarak siyah renkte ele alınır. Gam, aşîğın sinisini hiç terk etmeyen, devamlı bir misafirdir. Gamın sınırı yoktur, aşîk ile gam iç içedir. Tatarın rengi ile münasebet kurulur.(Sefercioğlu 2001:332)

Ko Tâtâr-ı gamîñ tutsun konak konsun derûnında

Kerîmü't-tab'dır Nevres begim kaçmaz müsâfirden (Nevres-i Kâdim)

(O gam Tatarları, sinende misafir olsun. Beyim, Nevres cömert tabiatlıdır misafirden kaçmaz.)

Hedef-i tîr-i sitem eyledi Tâtâr beni

İntikâm almaga 'azm eyleyip ol kavm-i li'âm (Sünbül-zade Vehbi)

(O alçak Tatar kavimi, intikam almaya niyet eyleyip beni ceza oklarının hedefi eyledi. Burada ise gerçek Tatarlardan bahseder.)

4.TABİAT

Tatar ülkesi ile Doğu Türkistan kastedilir ve misk, âhû, nâfe, bûy gibi unsurlarla birlikte kullanılır. (Yeniterzi)Ahu: Geyik, ceylan, karaca denilen vahşi bir hayvandır. Gözlerinin güzelliğinden dolayı güzel gözlülere, misk ahusu sebebiyle güzel kokulara da ahû denir.(Onay 2014:47) Nâfe, misk ahusu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit urdur ki miskin ham maddesi olarak bilinir, Tatar ile birlikte “nafe-i Tatar” olarak kullanılır.

1.Hayvanlar: Ahu, geyik, ceylan, karaca denilen vahşi bir hayvandır. Gözlerinin güzelliğinden dolayı güzel gözlülere misk ahusu sebebiyle güzel kokulara da ahû denir.Sevgilinin saçını misk kokar. Misk ahusu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit urdur ki miskin ham maddesi olarak bilinir. Tatar kelimesi de nafe ile kullanılmış ve “nafe-i Tatar” tamlaması Çin ele alınır.

Hâl-i siyeh midür gözün altında ey nigâr

Yâhûd bıraktı nâfesin ol âhû-yı Tâtâr (Emri)

(Ey nigâr, gözünün altındaki siyah ben midir? Yoksa o Tatar ahusu nâfesini mi bıraktı?)

İte avlanmaz âhû-yıTâtârî

Hümâ olur mu her zağın şikârı (Usûlî)

(Tatar ahusu ite av olmaz, her karganın avı Hüma olur mu?)

Sonuç:

Divanlar taranarak elde edilen sonuca göre ‘Tatar’ kelimesi beyitlere üç anlam kazandırmıştır. Bunlar:

- Olumsuz: Yağmacı, tarac vb.
- Olumlu: Nafe,müşk,misk vb.
- Diğer: Hız,posta,haber vb.

Olumsuz, yağmacı özelliği ile Moğol ulusu olan Tâtârların kavmi özelliğinden gelen bu unsur, beyitlerde gamze-i Tâtâr , Tâtâr okları, leşker-i Tâtâr terkipleri kullanılarak; Tâtârların yağmacı, akıncı özelliği ön plana çıkarılmıştır. Özellikle «gamze-i Tâtâr» kullanımıyla

Tâtâr bakışlı sevgilinin, aşıkların gönlünü bakış oklarıyla Tâtâr gibi yağmaladığı görülmüştür. Gamzenin ise yağmalama sırasında kirpik okları silahı, ebruvan kaşları ise okları isabet ettirmede yardımcıdır. Sevgili, Tâtâr gibi yağmacı gamze oklarıyla aşığın sabrını, selametini ve sükûnunu târac ettiği görülmektedir.

Olumlu, nâfe özelliği ise beyitlerde koku ve renk unsuru olarak ele alınmıştır. Nâfe, hem sevgilinin uzuvlarının (zülf, hâl, hatt) kokusu hem de saçının rengidir. Beyitlerde Tâtâr-ı nafe, müşk-i tâtâr terkipleriyle yer alır. Sevgilinin saç, hall ü hattı bu misk gibi kokar hatta bu misk sevgilinin kokusu yanında değersiz kalır. Siyah renkli olan nafenin (işlem göremeden önceki hali) sevgilinin saçının rengindedir. Beyitler de koku sabâ ile genellikle kullanılmış, renk olarak kullanımında ise zülf ile beraber kullanıldığı görülmüştür.

Diğer kullanımı olan postacı Tatar ise, Osmanlı zamanında Tâtârların hızlı oluşu sebebiyle iletişim konusunda Tâtâr kavminden olan insanlar için o görevde bulunmuştur. Beyitlerde saba ile beraber kullanılarak bu ulusun hem hızı hem de haberci yönü ön plana çıkarıldığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Akkaya, H. (1996). *Nevres-İ Kadim Divanı*. Harvard University.
- Akkuş, M. (1993). *Nef 'î Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Altun, K. (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânı Vâridâtü'l-enîka*. Niğde: Özlem.
- Avşar, Z. *Revani. Divanı*. T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri.
- Aynur, H.(1999).15.YY. *Şairi Çâkerî ve Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Çavuşoğlu, M. ve M. Ali Tanyeri M.A.(1981). *Hayretî Dîvânı Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fak.
- Gökalp, H. (2001). *Fasîhî Divanı: inceleme-metin*. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Gölpınarlı, A.(1972). *Nedîm Divanı*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Güfta, H.(1992). *Hazık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri Ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- İpekten, H.(1974).*Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 208.
- İsen. M.(2009). *Usûlî Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Kalkışım, M. (2013). *Klasik TÜRK Şiirinde "TÜRK" Kavramı*. Milli Folklor Dergisi, Sayı 50.
- Karaköse, S. (2001). *Said Giray Divanı* .Denizli.
- Levend, A.S. (1984), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remzler, Mazmunlar ve Meftumlar*. İstanbul: Enderun.

- Macit, M. (2001). *Erzurumlu Zihnî Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Onay, A. T. (2014) *Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Berikan.
- Önge, D. (2013) *Klasik Türk Şiirinde Haberleşme*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Pala, İ. (2010). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı.
- Sarac, Y. (2002). *Emri Divanı*. İstanbul: Eren.
- Sefercioğlu, M.N.(2001). *Nev’î Divanı’nın Tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şentürk, A.A (2016). *Osmanlı Şiir Kılavuzu*. İstanbul: OSEDAM
- Tolasa, H.(1973). *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- Tulum, M., Tanyeri, A. (1977) *Nev’î, Divanı*.
- Türkoğlu, İ. ‘Tâtârlar Maddesi’, *İslâm Ansiklopedisi*, C 40, 2011,s 168-170
- Yakar, H.İ. (2002). *Gelibolulu Sun’î Divânı ve Tahlili*, Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yazıcı, T. (1993) ‘ Cengiz Han Maddesi’ , *İslam Ansiklopedisi*, C.5, s: 367-369
- Yenikale, A. *Sünbül-Zâde Vehbî Divanı*. T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri
- Yeniterzi, E(2013). *Klasik TÜRK Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, *Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*,3
- Zülfe, Ö.(2004). *Yakînî [ö. 1568] Dîvân, Tenkitli Metin-Tetkik-Dizin*. Marmara Üniversitesi/ Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.